

ВОСТАНИЕТО ВО 1941 ВО МАКЕДОНИЈА

Во овој прилог немам за цел, ни претензии, да го анализирам востанието во Македонија од 1941 година, ниту одделни периоди или некои настани, туку да направам обид за покренување некои прашања кои произлегоа: од историското минато на Македонија, од нејзината неразвиеност, и од конкретната положба во која попадна таа веднаш по окупацијата, што имаа решавачко влијание врз востанието од 1941 година, а некои од нив дури и врз целиот негов тек. Тие прашања заслужуваат да бидат посебно и сеопфатно обработени во нашата историографија не заради задоволување на објективната вистина; не заради согледување на историското значење на улогата што ја извршија комунистите на Македонија за правилното политичко и идејно определување на македонскиот народ и народностите и нивното подигање на востание почнувајќи уште од првите месеци на окупацијата; не заради согледување на вистинскиот придонес на Македонија во создавањето на Нова Југославија и во победата над фашизмот, — туку во прв ред затоа идните генерации, согледувајќи ги напорот и придонесот на Македонија, идеалите за кои се бореше во Втората светска војна, како и тешкотиите што мораа да ги совладува — што појасно и што пореално да ја согледаат нејзината сегашност и нејзината иднина во рамноправна самоуправна социјалистичка Југославија, како и нејзиното место и улога во разрешувањето на спорните прашања меѓу Југославија, Бугарија и Грција, за нивното зближување и за создавање услови за отворање пат кон една идна рамноправна балканска заедница.

Во досегашната историографија се правени големи напори Народноослободителната војна и Револуцијата во Македонија да се прикаже што пообјективно, што поцелосно и што подучкентирано. Се разбира, не може да се каже дека сите автори подеднакво успеале да ја постигнат таа целокупност, иако секој од нив се стремел кон тоа. Но кога ќе се земе сето тоа заедно, може да се добие прилично широка претстава, иако не целосна и сеопфатна. Прикажана е борбата на македон-

скиот народ и народностите и востанието од трите дела на Македонија, при што, посебно е свртено вниманието на неговите почетни вонредно тешки услови, особено со великобугарската политика на раководството на БРП (к) и великогрчката политика на раководството на Комунистичката партија на Грција во однос на Македонија. Прикажани се напорите за формирањето и опстанокот на првите партизански одреди; напорите, тешкотиите и жртвите за изградувањето и зацврстувањето на воената организација и тактика според специфичните услови на Македонија; раѓањето на првите зачетоци на народната власт, нејзиното ширење и изградување. Прикажано е формирањето на КПМ и нејзиното историско значење; растежот на ослободителните сили; создавањето на првите поголеми воени единици и ширењето на слободните територии. Прикажани се легендарните походи на македонските бригади; свикувањето на Првото антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија и крунисувањето по повеќедекевонното ropство на првата Македонска држава како рамноправен член на Федеративна Југославија. Прикажан е и растежот на деведесетилјадната војска на Македонија и дигањето скоро на целиот македонски народ и народностите во општенародно востание. Прикажани се завршните операции за конечното ослободување од окупаторот и победата на Револуцијата. Општо земено, во досегашната историографија, утврдено е дека Македонија учествуваше во Народноослободителната борба и Револуцијата решително, со непобедлива волја, заедно и подеднакво со другите народи и народности на Југославија од самиот почеток на окупацијата, а во Егејскиот и Пиринскиот дел со грчкиот, односно бугарскиот народ; дека македонскиот народ и народностите во Македонија, во Втората светска војна, со сопствена борба ја извојуваа слободата на Вардарскиот дел на Македонија — Социјалистичка Република Македонија и нејзиното рамноправно место во заедницата на народите и народностите на Југославија.

Меѓутоа, и покрај постигнатите, неоспорно големи успеси, во досегашната историографија малку е кажано и недоволно се сфатени борбата и напорите на комунистите¹⁾ и сите борци во совладувањето на општите и посебните тешкотии што се испречија пред македонскиот народ и народностите, особено во почетокот на окупацијата, во 1941 и 1942 година.

1) Под комунисти овде не се подразбираат само членовите на Партијата, туку и сите членови на СКОЈ и сите оние што беа во партиските и воспитните групи, симпатизери како и тие што се чувствуваа комунисти.

Почеток на востанието

Во некои трудови од историографијата се изнесува дека востанието во Македонија (Вардарскиот дел), во споредба со востанијата кај другите народи на Југославија, доцнело. При тоа, како почеток на востанието се зема единаесетти октомври, 1941 год. Порано ваквите тези преовладуваа, подоцна тие поретко наоѓаа место во историографијата, а во последно време постојат тенденции тие повторно да се наметнат. Впрочем, иако некои тези извесно време, дури и многу долг период, од кои и да било причини можат да имаат доминантна положба, тоа не значи дека се и историски точни. Историјата никому не му простува. Секое гледиште што не се темели врз сеопфатна научна анализа, порано или подоцна ќе мора да исчезне од историскиот piedestal.

Раниот или доцниот почеток на востанието не може да биде мерило, ако при оценувањето на придонесот не се земаат предвид и целокупните услови и напори за почетокот, развитокот и победата на ослободителната војна и Револуцијата, односно на востанието. Некаде, на пример, поради соодветни услови и околности, без големи усилби, востанието може да почне порано. А потоа, поради тешки, било објективни или субјективни услови, може да доживее привремен пад, затишје, осека, за подоцна, по повратувањето на здивот, изгубен под ударите на непријателот, уште посилено да се разгори. Некаде пак, поради неповолни услови, и покрај тешките усилби, востанието може да почне подоцна, тешко да чекори напред, но неговиот од да биде порамномерен и без долги затишја, за подоцна или на крајот да се разгори во општонародно востание.

Споредбата пак за почетокот на востанието, како и секоја друга слична споредба, што не води сметка за целокупноста, е не само еднострана и неточна, туку и несогледиво штетна, зашто таа, така поставена, води кон величење и глорифицирање на борбените способности, херојството и мудроста кај едни, а омаловажување, понижување и потценување кај други народи. Тоа објективно води, без разлика на намерите, кон шовинистички пристап на нештата.

Некои трудови во историографијата, причината за „доцнењето“ и тешкотиите на востанието во Македонија ја објаснуваат, нашироко и единствено, со секретарот на Покраинскиот комитет, кој ја отцепи партиската организација на Македонија од Комунистичката партија на Југославија и самоволно ја припои кон Бугарската работничка партија (комунисти) и кој, спроведувајќи ја великобугарската политика на раководството на БРП (к) во Македонија, ја саботираше оружената борба. Ова објаснување за „доцнењето“ и тешкотиите на востанието се поткрепува, покрај другото, и со сличниот

став усвоен на Првиот конгрес на Комунистичката партија на Македонија.

Од друга страна, има тези во кои улогата на Шарло се прикажува како наивна и обична грешка. Притоа се говори дека Шарло бил изненаден од раководството на БРП (к) кога тоа побарало од него партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија да се припои кон БРП (к), зашто тој очекувал партиската организација од Пиринска Македонија да се припои кон партиската организација на Вардарскиот дел на Македонија. Се изнесува и неговото писмо до ЦК КПЈ, во кое тој ја признава грешката за ставот — Советска Македонија и бара да оди во партизани. Или пак се говори, дека Шарло бил во заблуда со принципот една држава — една партија.

Но, дури и кога би се зело дека овие изнесувања се точни, тоа нема никаква важност, зашто при оценувањето на сден настан не е воопшто значајно кој што мислел, кој што рекол или што барал, туку битно е тоа кој што направил на дело и како постапил во практиката. Факт е дека Шарло се согласил: партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија да се припои кон БРП (к); да ја спроведува великобугарската политика во Македонија; и на крајот, тој ја напушти Македонија и отида во Бугарија. Со тоа, независно што мислел и како рекол, објективно тој стана предавник.

Наивно е да се верува дека грешките што ги правеше секретарот на Покраинскиот комитет произлегуваа од неговитот опортунизам или од неговото недоволно политичко искуство. Напротив, тој беше марксистички мошне образован и имаше долго политичко искуство. Впрочем, неговите дела и постапки говорат дека од убедување или слепа дисциплина тој ревносно и доследно ја спроведуваше великобугарската политика на БРП (к) во Македонија. Исто така не може да се верува дека мотивот за припојување на партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија кон БРП (к) бил принципот: една држава — една партија. И Шарло и БРП (к) не беа толку марксистички неписмени та да не знаат дека тој принцип се однесува за една партија во една призната и редовна држава, а не за признавање на окупацијата и границите на окупаторот. Зошто, на пример, по тој принцип Шарло, односно БРП (к) не сметаше за потребно партиската организација од Западна Македонија да се припои кон Комунистичката партија на Италија, или, зошто БРП (к) не ја приклучи кон себе партиската организација од Јужна Србија или источниот дел на Егејска Македонија, кои исто така беа окупирани од Бугарија?

Меѓутоа, објаснувањето за „доцнењето”, масовноста и воопшто за тешкотиите на востанието, односно објаснувањето за мешањето на БРП (к) и за нејзината великобугарска политика во Македонија, нашироко и единствено со предавството на

Шарло, толку многу ја замаглува вистината што го скрива дури вистинскиот и главниот виновник — раководството на БРП (к).

Во крајна линија, и самото предавство на секретарот на Покраинскиот комитет е последица што произлегува од трагедијата на Македонија. Повеќе луѓе во минатото, дури и многу познати, беа жртви на перфидната великобугарска, великосрпска, великогрчка политика и пропаганда, или, во поново време, жртви на лажниот интернационализам. Но, ако причините на еден чин и можат да се објаснат, со тоа не се оправдува чинот и неговите извршители.

Значи, фактите говорат дека историјата не може да му даде друго име на Шарло освен она што го заслужи самиот — предавник на својот народ. Но, фактите, исто така, говорат дека Шарло, Богданов, Б'лгарјанов, не се главните виновници, ниту творци на антимарксистичката политика на БРП (к) по националното прашање на македонскиот народ — туку тоа е раководството на БРП (к). Товарењето пак сета вина само на Шарло, значи не само ограничување и сведување одговорноста на раководството на БРП (к) само на првите три-четири месеци од окупацијата, туку и неговото ослободување од секаква одговорност за неговата антимакедонска работа.

Во овие триесетина години толку многу и на таков начин е говорено и пишувано за грешките и одговорноста на Шарло, што се добива впечаток дека причината за сите тешкотии, неуспеси и порази на востанието се објаснува со Шарло, и спротивно, сите победи и успеси се сврзуваат со победата над Шарло. А тоа значи од дрвото да не се види шумата, да се засенчи, дури и опррни и величината на самото востание и револуцијата во Македонија.

Творец и носител на великобугарската политика на БРП (к) во Македонија, во Втората светска војна, не беше Шарло туку беше раководството на БРП (к). Мешањето на Бугарската работничка партија (комунисти) во работата на партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија и нејзиното настојување да го оневозможи востанието на Македонија и заедничката борба на македонскиот народ со другите народи на Југославија, не беше привремено ниту ограничено само на првите месеци на окупацијата, за време на Шарло, туку таквото мешање и таквите настојувања на БРП (к) беа перманентни и траеја од окупацијата до ослободувањето.

Поради тоа, комунистите на Македонија и водеа, за цело време на окупацијата, постојана и непомирлива борба против мешањето на БРП (к) во Вардарскиот дел на Македонија, односно против неправилната политика на Бугарската и Грчката партија по македонското прашање, зашто тоа беше составен

дел на вкупните напори што ги правеа тие во борбата за национално и социјално ослободување на македонскиот народ.

По интервенција од другарот Тито и решавачката борба што ја поведе македонскиот кадар, раководството на БРП (к) мораше да ја врати партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија во рамките на КПЈ. Шарло пак, ја напушти Македонија во септември 1941 година и во првата половина на септември истата година, беше формиран нов Покраински комитет. Но, со тоа не престана мешањето на БРП (к). Напротив, — преку интервенции во Коминтерната и прикажувањето на положбата во вардарскиот дел на Македонија за тешка, невистинита и на свој начин; преку барање — во предлогот до Коминтерната — во Македонија да се формира „автономна“, „самостојна“ комунистичка партија и централен комитет; преку испраќање свои емисари за „братска“ помош на материјална, политичка, техничка и друга сестрана помош; преку испраќање писма до Покраинскиот комитет на Македонија во кои многу вешто, осмислено и упорно се настојуваше да се стопира спроведувањето на генералната линија на КПЈ, односно да се парализира востанието во вардарскиот дел на Македонија; преку разни застрашувања и притисоци користејќи го дури и името на Коминтерната и Димитров, преку обвинување за фракционерство раководниот кадар и партиските активисти на Македонија кои воде борба против великобугарската политика на БРП; преку резолуцијата на Отечествениот фронт на Бугарија во која се бараше „независна“ и „самостојна“ Македонија и во која не се признаваше волјата и самоопределувањето на самиот македонски народ, и преку многу други акции и мерки — раководството на Бугарската работничка партија по Шарло уште повеќе ја засили својата антимакедонска работа.

Уште Шарло не отиден, во Скопје дојде емисарот Богданов, а по заминувањето на Богданов и Шарло, пристигна членот на ЦК БРП(к) Иван Б'лгарјанов како негов претставник при ПК на Македонија. Б'лгарјанов остана во Македонија од втората половина на 1941 до 1944 година. Тој користејќи ги поразот на Кумановскиот одред, тешката состојба на Скопскиот и проблемот на Прилепскиот одред во зимата, кои настанаа како последица на нејасната ориентација и погрешната организација и тактика на вооружената борба во Македонија; користејќи ги масовните прогонувања, апсења, интернирања, десеткувања на некои партиски организации, скоевски и воени, и други репресалии што ги презеде окупаторот по акциите на првите партизански одреди; а особено користејќи ја неправилната, опортунистичка оценка за положбата во Македонија и колебањата, има или нема услови за вооружена борба, што настанаа во ПК веднаш по овие настани, го излегувањето на првите партизански одреди; и користејќи го отсуството на врските со ЦК КПЈ — Б'лгарјанов успеа, на секретарот и на дел од членовите на

бирото на ПК, да им ја наметне линијата на БРП(к) и на тој начин настојуваше многу вешто, итро, настојчиво и стрпливо да ја спроведува и реализира великобугарската политика во Македонија.

Од сето ова доволно јасно се гледа дека, за сето време на Втората светска војна, крајната цел на Бугарската работничка партија по однос на Македонија, беше иста: спречување на националното ослободување на македонскиот народ и конечно присоединување на вардарскиот дел на Македонија кон Бугарија, по војната, како „бугарски“ крај, додека тактиката пак за остварувањето на оваа основна цел се менуваше. Таа за време на Шарло беше отворена: приклучување на партиската комунистичка организација од вардарскиот дел на Македонија кон Бугарската работничка партија и нејзиното потчинување под раководството на ЦК БРП(к). По крахот на оваа тактика, како што се гледа и од горните наводи, раководството на БРП(к), преку својот претставник Иван Б'лгарјанов презеде, во Македонија, нова тактика — тактика: „волк во овча кожа“.

За да се види вистинската намера на раководството на Бугарската работничка партија, доволно е само да се спомене дека во предлогот „самостојна“ Македонија не се предлагаше и присоединувањето на пиринскиот и егејскиот дел кон таква „самостојна“ Македонија. На овие делови, во предлогот на раководството на Бугарската работничка партија, не им се споменуваше ни името. Нив како да ни голтна земјата, како тие да не се дел од Македонија и како таму да не живеат Македонци, или како таму да е решено прашањето со Македонците, со Пиринска и Егејска Македонија. Во тој предлог значи, се предвидуваше: „самостојна“ Македонија да биде само вардарскиот дел. Каква судбина ќе ја најдеше таква Македонија, најдобро говори денешната и дваесетгодишната политика на Социјалистичка Бугарија што ја води во пиринскиот дел на Македонија и спрема целиот македонски народ. Освен тоа, целокупното искуство на Втората светска војна, и повоеното, говори дека во тие меѓународни и балкански услови, беше невозможно ни реализирањето, ни опстанокот на таква „самостојна“ Македонија.

Гледано ова од денешно време, може да се добие впечаток дека целата таа работа беше проста, лесна, едноставна и провидна. Но, ако се има предвид тогашното време, кога комунистите веруваа дека секоја комунистичка партија е секогаш и во сè непогрешлива, и кога името Коминтерна, Димитров и особено Сталин, за комунистите од целиот свет значеше светец; потоа, ако не се заборава и на сите други услови и околности во тоа време, дури тогаш ќе може, донекаде, да се согледа во каква тешка положба беа и се бореа комунистите во Македонија, македонскиот народ и народностите, особено во

она време кога врските со ЦК КПЈ беа тешки, слаби и нередовни.

Нема сомнение дека антимакедонскиот став на Бугарската работничка партија (к) и Комунистичката партија на Грција по националното прашање на македонскиот народ и антимакедонските акции што ги преземаа тие во Втората светска војна му нанесоа огромна штета како на почетокот така и на целиот тек на востанието. А тоа, се разбира, му нанесе голема штета, истовремено и на бугарскиот, односно грчкиот народ.

Но тешкотиите во првите месеци на окупацијата и подоцна, не произлегуваа само од субјективни причини или само од неправилниот став на Бугарската работничка партија (к) и Комунистичката партија на Грција по националното прашање на македонскиот народ, туку тие проистекуваа и од други, објективни причини, во прв ред од историското минато на Македонија, од нејзината неразвиеност и од положбата во која таа се најде веднаш по окупацијата. (На ова ќе се задржиме подоцна).

Комунистите на Македонија, и покрај вонредно тешките објективни и субјективни услови, потпирајќи се врз правилната политика на Комунистичката партија на Југославија по националното прашање на Македонија и со помош на ЦК КПЈ, со големи усилби, успеаја решително, навреме, и без задоцнување да го поведат македонскиот народ и народностите на вооружена борба и во борбата на другите фронтови. Во историографијата тоа е точно, прецизно и неоспорно покажано со изнесените факти — како со масовните демонстрации, протести, манифестации, штрајкови што започнаа веднаш по окупацијата, така и со организираните оружени акции — борба што започнува: во Егејскиот дел на Македонија во мај—јуни 1941 година, во Пиринскиот и во Вардарскиот дел во јуни—јули 1941 година.

За илустрација ќе наведеме само некои факти за почетокот на оружените акции и борби, што се инаку познати во историографијата.

На 7 април, веднаш по нападот на стара Југославија, Месниот комитет на КПЈ Прилеп одржа состанок и донесе одлука за бојкотирање и борба против окупаторот и формира две комисии: една за собирање оружје, а друга за прифаќање војници од бившата југословенска војска. На 8 април, партиската организација на Прилеп ги ослободи затворениците, меѓу кои еден член на Покраинскиот комитет на Македонија и некои членови на месните комитети во Прилеп, Велес и Гевгелија.

По нападот на Советскиот Сојуз, на 22 јуни 1941 година, Месниот комитет на КПЈ Прилеп одржа состанок, на кој, покрај другото, донесе одлука да се формира местен воен штаб и да се започне со подготовки за организирање оружена борба. Оваа одлука и другите ставови на Месниот комитет беа прифатени и потврдени од советувањето на партиската организација на

Прилеп, што се одржа на 23 јуни 1941 година. На 7 септември Месниот воен штаб формира две диверзантски групи. Едната да ги испита можностите за напад и минирање на тунелот Богомила, а другата замина за Дрен да ги испита условите за напад на полициската станица. При испитувањето на тунелот Богомила дојде до борба со бугарската стража во која загинаа двајца бугарски војници. Оваа акција се пренесуваше од уста до уста низ Македонија. На 12 септември 1941 година на Будимаш беше формирана првата партизанска чета на Прилеп, односно првиот партизански одред.

Кон крајот на април 1941 година, Месниот комитет на КПЈ Скопје одржа состанок и донесе одлука да се организира бојкот и борба против окупаторот. Во почетокот на јуни 1941 година една диверзантска група од скоевци ги изврши следните акции: беше демолиран еден германски камион среде Скопје; беше извршена акција на скопскиот аеродром и запален еден авион ЈУ-52. На 22 јуни партиската организација на Скопје одржа советување со секретарите на партиските ќелии и членовите на партискиот и скоевскиот комитет. На ова советување беше донесена одлука веднаш да се започне со подготовките на вооружена борба. Во втората половина на јуни месец беше формирана воена комисија при ПК КПЈ за Македонија. Оваа комисија имаше задача да ја организира и вооружената борба на Скопје. Во почетокот на јули група од 13 скоевци замина во Скопска Црна Гора со задача да го испита теренот за формирање на диверзантски, односно партизански бази. На 2 јули беа формирани пет диверзантски групи од по три борци. Овие први вооружени групи на Скопје, во текот на јули и во почетокот на август 1941 година извршија неколку акции — на рудникот Радуш, на Политехничкиот завод во Горче Петров и на воениот аеродром и запленија преку 10 пушки, 2 пушкомитралеза, 30 рачни бомби, 6 револвери, 1.000 кгр. динамит, детонатори и фитил. На 22 август 1941 година беше формиран првиот скопски партизански одред.

Во ноќта меѓу 8 и 9 септември 1941 година беше блокирана куќата каде што се наоѓаше техниката на Покраинскиот комитет. Боро Петрушевски се проби низ блокадата со борба во која загина еден бугарски војник. На 1 октомври 1941 година беше извршена диверзантска акција на железничката станица во Скопје. На повеќе локомотиви беше ставен динамит; експлодираа две локомотиви во движење — една на железничката станица во Скопје а другата меѓу Горче Петров и железничката станица Генерал Јанковиќ.

Илинденските демонстрации во 1941 година имаат посебно место и значење во развитокот на Народноослободителната борба на Македонија. Бугарскиот окупатор подолго време се подготвуваше за прославување на Илинден како бугарски празник. Партиските организации организираа бојкот, ги расту-

рија бугарските „тржества“ и организираа бојкот на бугарските „тржества“ а во некои градови организираа демонстрации со пароли: „Долу со фалсификувањето на македонската историја“, „Надвор со окупаторите“, „Да живее македонски Илинден“, „Да живее слободна Македонија“. Во врска со ов а во некои градови на Македонија дојде до судири со бугарската полиција и апсења.

Македонците од Егејскиот дел на Македонија, и покрај негативниот став на Комунистичката партија на Грција по македонското прашање, уште во првите месеци на окупацијата, организираа оружен отпор против непријателот. Во месец мај 1941 година, новата квислиншка жандармерија почна да ги запоседнува старите жандармериски станици. Македонците од Леринско, Костурско и Воденско водеа оружана борба против запоседнувањето на станиците. Таков беше случајот со селата: Герман, Керет, Баница, Зеленич (Леринско); Рупишта, Кономлати (Костурско); Тресино, Саракиново (Воденско). По првите оружени судири, во мај 1941 година, окупаторот презеде репресалии. Македонците од селата Д’мбени и Дреновени (Костурско) беа првите жртви. Во селата Горничево, Церово и Баница беа затворени од окупаторот 60 селани, а стрелани по еден од секое село. Во селото Д’мбени беа формирани четири групи од по 15 борци за борба против окупаторот и домашните предавници. И во селата Бобишта, Жупанчишта беа формирани групи за борба. Во август 1941 година беше формиран првиот партизански одред од 60 борци Македонци и Грци, на планината Кердилија (Негритско). На 17 август во Драмско беше формиран партизански одред од 17 борци, кој за еден месец нарасна на 130 борци.

Нокта, на 29 септември, партизаните ги нападнаа гратчињата: Просочан и Доксат; населбите Кубалица, Карликово и Егридере. Беше ослободено гратчето Просочан и одржан митинг, каде што се говореше на македонски и грчки јазик. Во Доксат беа нападнати општината и полицискиот участок. Исто така, и во градот Драма се водеа борби. По тешките борби, дури втората вечер, бугарската војска и полиција успеаја да го скршат отпорот на востаниците. Бугарскиот окупатор изврши во Драмско масакр на преку три илјади луѓе. Во Драмското востание масовно учество зедеа Македонци и Грци. Во септември 1941 година во Кукучко се формира уште еден партизански одред, а скоро во исто време таков одред се формира и во Кајларско. Помали оружени групи се формираат и во други реони на Егејска Македонија.

Независно од спротивниот став на БРП (к), македонските комунисти од Пиринскиот дел на Македонија организираа групи за оружана борба. Иако овие групи беа осудени од ЦК

БРП (к), македонските комунисти продолжија да организираат оружена борба.

Прва партизанска оружена акција во Пиринскиот дел на Македонија беше извршена на 27 јуни 1941 година. Под раководство на Иван Козаров беше нападната полицијата во село Добриништа (Разлошко), каде што беа ранети неколку полицајци. Во исто време, со свои партизански единици, излегоа и Никола Парапунов и Константин Кантарчиев. Брзо потоа излегоа и други партиски активисти и раководители на ВМРО (обединета), кои како команданти и политички комесари раководеа со партизаните. Овде е значајно да се напомене тоа дека македонските комунисти од Пиринскиот дел мораа да организираат оружената борба за национално и социјално ослободување на својот народ самоиницијативно и спротивно од ставот на БРП (к).

Ќе биде неправедно ако овде не се напомене дека и Македонците во Албанија зедаа масовно и активно учество во Народноослободителната војна и Револуцијата.

Скоро слично се одвиваше отпорот во поголемиот број градови и места во сите делови на Македонија. Меѓутоа, далеку би нè одвело, ако овде, за сите наведеме само по нешто од активност и акциите на борбата.²⁾

Овие први оружени акции и борби што го огласија востанието во Македонија, гледано чисто војнички, немаат по својот интензитет и по својата масовност некое големо војничко значење, но претставуваат повеќе од тоа. Тие имаа, во условите на Македонија, огромно политичко значење и беа патоказ на борбата за ослободување на македонскиот народ и народностите. Беа нивна гордост, и секоја акција се пренесуваше како легенда насекаде низ Македонија. Тие беа всушност почеток на востанието во Македонија.

Посебно внимание заслужуваат некои карактеристики на отпорот и оружената борба што се заеднички за трите дела на Македонија и тоа: скоро истовремен почеток на борбата; слични форми, методи и акции, истоветни крајни цели, стремежи и пароли: национално и социјално ослободување, рамноправност, самоопределување и обединување — макар што, комунистичките партии на земјите во чии состав тие беа, имаа различни ставови по македонското прашање и оружената борба, иако не постоеше единствено раководство за цела Македонија, ни какви и да е меѓусебни врски во тоа време. Меѓутоа, овие прашања заслужуваат посебна обработка.

²⁾ На страницата — Користена литература — што е приклучена кон статијата, наведено е од кои извори се користени податоците за Прилеп, Скопје и за егејскиот и пиринскиот дел на Македонија. Можно е да има некој податок што не е напано прецизен, но тоа воопшто не ја менува суштината.

Интензитетот и масовноста на востанието

Во некои трудови од историографијата постои теза: Востанието во Македонија, во 1941 година, било — и по интензитетот и по масовноста — слабо. Оваа теза се докажува со формирањето на само два одреда: Прилепскиот и Кумановскиот. Подоцна се призна и Скопскиот одред. А тоа се објаснува со неизживеаните илузии кај македонскиот народ за ослободителната мисија на бугарскиот окупатор и великоалбанското расположение кај албанската народност и со приспособување на турската народност кон секоја власт.

Во 1941 година, во цела Македонија, беа формирани седум партизански одреди, две чети и извесен број диверзантски и партизански групи. Веројатно во Македонија уште во 1941 и 1942 година, и покрај тешките услови, ќе можеше да се формираат една, две, три или повеќе бригади ако — во Вардарскиот дел на Македонија — политичкото и военото раководство располагаше со поголемо политичко и военно-партизанско познавање и искуство, а во Егејскиот и Пиринскиот дел, ако Бугарската работничка партија, односно Комунистичката партија на Грција имаа правилен став по националното прашање на Македонија и воопшто по прашањето на социјалистичката револуција. Но во тие години, поради неповолните објективни услови, општонародно востание или масовна оружена борба беше невозможна дур и при најмудро раководство.

Но ако напорите, придонесот и успехот на Народноослободителната борба и Револуцијата — на востанието — се оценува и се мери само со просто математичко пребројување на оружените акции од 1941 година и воопшто: со бројот на вооружените групи, партизански одреди и единици, без да се води сметка за конкретната положба, за местото и просторот каде што тие акции се вршат, за политичкото и военото значење на акциите и за другите форми на борбата, за вкупните услови и напори, тогаш неминувано се доаѓа до површен, едностран и погрешен заклучок.

НОВ и Револуцијата не ја сочинуваша само вооружени борци туку и сите оние, знаени и незнаени, што секојдневно водеа борба, тајно и јавно, некогаш и во потешки услови од своите другари партизани, против окупаторот и домашните предавници, во окупираните градови и села, во претпријатијата и работилниците, во училиштата, по куќите и дуќаните, по улиците, во затворите и логорите. Востанието го сочинуваат и сите оние, голем број борци, кои неуморно работеша на ослободената територија. Востанието го сочинуваше скоро целиот македонски народ и народностите. Во НОБ и Револуцијата немаше фронт и заднина. Целата територија на Македонија, на Југославија, беше бојно поле.

Една од специфичности во Македонија беше и борбата што ја водеше македонскиот народ секојдневно, против денационализаторската политика на бугарскиот окупатор кој настојуваше, со сите свои сили, да ја спроведе во Македонија, преку училиштата и црквите, преку младински, детски, културни, просветни, пропагандни и спортски организации, преку разни емисари, клубови, комитети и предавници, и преку многу други друштва и институции. А таа борба не беше ни лесна ни безначајна.

Во одредени политички и воени услови и околности, во некое место, подрачје и крај, може на пример, формирањето и постоењето на еден мал одред да биде многу потешко а, политички и воено, непроценливо позначајно, отколку во некое друго место или крај, во други политички и воени околности, да се формира и да постои една или повеќе бригади. Или, некогаш и некаде, извршувањето на некоја мала акција на важна железничка пруга, или одржувањето само митинг во некое село, кое се наоѓа во крај што е за окупаторот од првостепено стратешко и политичко значење, може да биде позначајно отколку во некое друго место, што нема такво значење, да се ослободи некое гратче или град.

Востанието не почнува, не тече и не се завршува, во секоја земја, односно во секој крај, дуди и во секое место на еден крај, истовремено, со еднаков интензитет и масовност, на ист начин и с исти форми, под исти услови и тепкотии. Некаде, на пример, востанието почнува со масовна оружана борба и трае кратко, еден или повеќе месеци, брзо се развива и победува или доживува привремен или полн пораз. Некаде пак, исто така, почнува со масовна оружана борба, но добива тешки удари од непријателот и доживува привремен неуспех и пад, бавно и постепено се опоравува, но постојано е во раст и на крајот победува. А некаде на пример востанието почнува само со една осамена пушка или диверзантска акција, побавно се развива, но порамномерно и трае подолго или покусо: година, две, четири и повеќе и е во постојан раст, за на крајот да прерасне во општонародно и да победи.

Значи, придонесот во едно востание и неговиот успех не може да се оценува само по тоа дали почнале со масовна оружана борба или не, односно по неговиот почетен интензитет, туку се оценува по тоа: во какви услови почнало, како се развивало и како завршило.

Ни едно востание не оди праволиниски, туку во бранови, се пробива преку бури и затишја, успеси и грешки, победи и поразии. Вкупните услови и околности го одредуваат: почетокот, текот и крајот на востанието, а не желбите на луѓето. Целокупните политички и воени активности и напори, тешкотиите, успе-

си и неуспеси и вкупното учество на народот, го сочинуваат неговиот придонес.

Значи при оценувањето на едно востание — неговите успеси и неуспеси, неговиот поран или подоцн почеток, побрзиот или поспориот развиток и завршеток, како и поголемиот или помалиот придонес на овој или оној народ — битно е: дали, како и колку се правилно искористени *дадените услови и конкретните околности*, во оваа или онаа земја, на ова или она место, кај овој или оној народ, а не паушалните оценки, зашто тие не придонесуваат ни трунка во утврдувањето на личната карта на востанието и придонесот на народите.

Востанието, односно вооружената борба на Југославија, во Втората светска војна, всушност беше, по својата форма и по својата содржина, народноослободителна *војна и револуција*. Тоа значи дека народите на Југославија предводени од работничката класа, на чело со КПЈ, водеа војна за ослободување на својата земја од окупаторите и вооружена револуција за народна демократија, за разрешување на класните спротивности, односно за соборување власта на буржоазијата и воспоставување на народна власт со доминантна положба на работничката класа, а за некои од народите оваа борба истовремено значеше и борба за национално ослободување воопшто.

Заради ваквиот карактер на борбата, развитокот и победата на востанието зависеше не само од распоредот и силите во земјата, туку и од текот и излезот на војната воопшто.

Сфаќањата дека почетокот на секое востание мора да биде општонародно или масовно, и пренесувањето таквиот поим за востание, шаблонски, на Народноослободителната војна и Револуцијата кај нас, доведе во некои краеве, во почетокот, до погрешна ориентација на вооружената борба. Таквите сфаќања подоцна доведоа и до погрешното гледање и толкување на почетокот, интензитетот и масовноста на востанието.

Ако се свртиме кон историјата и погледаме на пролетерските и на народните револуции, односно востанија, како највисока форма на револуцијата, почнувајќи од Париската комуна и Октомвриската револуција, преку нашата Народноослободителна војна и револуција, до Кинеската, Кубанската, Виетнамската и сите други слични, ќе видиме дека борбата што се водеше, беше класна борба и дека на сите нив само едно им е заедничко: соборување власта на старата — буржоаска класа и воспоставување власт на новата — работничка класа. Се друго: почетокот на востанието масовноста и интензитетот, стратегијата, тактиката и организацијата, развитокот, траењето, завршетокот итн. беше различно.

Објаснувањето пак на немање услови за вооружена борба во Македонија со неизживеаните илузии кај македонскиот народ во ослободителната мисија на бугарскиот окупатор, со великоалбанското расположение на албанската народност и со

приспособувањето на турската народност кон секоја власт, води кон заклучок: македонскиот народ немаше вера во себе и не беше способен сам да ја извојува својата слобода и тој, не го сметаше бугарскиот окупатор за окупатор туку за ослободител. Албанската народност, пак, не беше дорасната да ја согледа играта на италијанскиот окупатор со Велика Албанија; а турската народност е неборбена. Ваквото објаснување за немање услови за вооружена борба, односно за интензитетот и масовноста на востанието во 1941 година, не претставува само историска невестина туку може да има и тендециозно обележје. Во сите пресврти, кај секој народ, се јавуваат квислинзи, колебливци, опортунисти и предавници. Познато е, меѓутоа, дека освен еден мал дел предавници, ни еден друг Македонец не веруваше дека слободата ја носи бугарскиот окупатор, и еден помал дел од албанската народност беше уловен од окупаторот со мамката на Велика Албанија, а само еден грст од турската народност беше неактивен. Тоа го потврди единството на македонскиот народ; единството на албанската народност против окупаторот и своите предавници, учеството на турската народност во борбата; тоа го потврди единството на македонскиот народ со народностите, и тоа го потврди полниот неуспех на окупаторот, покрај сите усилби, да создаде братоубивствена војна — било меѓу самите Македонци било меѓу Македонците и народностите.

Ова секако не значи дека во Македонија воопшто немаше луѓе во заблуда. Напротив окупаторите и домашните предавници организираа и контрачетници, и балисти, и дражиќевци за борба против партизаните. Особено е познато дека балистите водеа борба во некои места против Народноослободителната војска до крајот на војната. Меѓутоа, и едните и другите и третите немаа перспектива ни поддршка од народот, тие беа презрени како слуги на окупаторот, и не претставуваа таква политичка и воена сила која можеше да предизвика братоубивствена борба. Еден дел од овие, уште во почетокот или подоцна, ја согледаа својата заблуда и се откажаа од таа предавничка работа, поминаа на страната на партизните или беа неактивни.

Исто така, не мислам дека во Македонија, 1941 година и подоцна, не постоеја воопшто кај никого и никакви илузии во ослободителната мисија на оваа или онаа балканска држава. Вековното ропство и долгогодишните пропаганди, асимилации и денационализации што ги вршеа великобугарската, велико-српската и великогрчката буржоазија, остави во некои места и кај некои средини во Македонија уште неизлечени траги на заблуди. Меѓутоа, овие заблуди беа безначајни како по својата пирочина така и по својата длабочина. Тие не играа решавачка улога и немаа никакво влијание ни на почетокот ни на интензитетот и масовноста на востанието. Уште повеќе, тие заблуди немаа никаква врска со онаа измислена квалификација за илу-

зиите кај македонскиот народ во ослободителната мисија на бугарскиот окупатор што свесно ја лансираше раководството на Бугарската работничка партија (комунисти) и што, несвесно, некое време беше прифатена и се настојуваше да се спроведува во Партијата од секретарот и дел од бирото на Покраинскиот комитет на Македонија.

И на крајот, познато е и тоа дека организаторите и раководителите на вооружената борба, борците што го огласија востанието, борците што ги сочинуваа првите партизански одреди во 1941 година — сите тие — беа комунисти (членови на Партијата, скоевци, симпатизери и други што се чувствуваа комунисти). А комунистите, сигурно, дека, немаа илузии ни во ослободителната мисија на бугарскиот окупатор, ни во Велика Албанија, ни склоност за приспособување кон секоја власт. Впрочем, таквите објаснувања и „теории“ сосем ги разобличи и наполно поби самото востание.

Историски услови

Историското минато, кај секој народ, остава длабоки траги, позитивни и негативни, и влијае врз формирањето на неговата свест, психа, менталитетот и воопшто на неговите национални особености, адекватно на условите низ кои тече и се пробивал неговиот живот. Затоа при оценувањето на делата, акциите и вредностите на еден народ, мора да се земе предвид и неговото историско минато.

Позната е драмата на вековното ропство на македонскиот народ, но феноменот на неговото самоодржување, и покрај сите познајници останува непознат. Многу актери на неговата драма и многу господари на неговиот живот, се менувале а само едно останувало неизменето — ропството. Тој беше со векови истребуван, потискуван, експлоатиран, понижуван и излажуван. Насилно и систематски потурчуван, побугаруван, посрбуван, погрчуван, но тој остануваше засекогаш непокорен, трпејќи или водејќи борба и дигајќи се повеепати на востание. Меѓутоа, поради неповолните историски услови и конкретната положба, не успеваа да го отфрли бремето на своето ропство.

Немаме намера да ја прераскажуваме историјата на македонскиот народ. Ќе споменеме само некои настани од поновата историја, за кои мислиме дека влијаеја врз неговото битие. Балканските држави, особено Бугарија, Србија и Грција, користејќи го сплетот на развитокот од далечното минато и ропството на македонскиот народ под Турција, сродството или заедничката вера, соседството и други околности, како и империјалистичкиот интерес на големите сили на Балканот, поведоа непомирлива и безобзирна завојувачка политика спрема

Македонија. Во времето на таканаречените надворешни туѓи пропаганди, овие држави, преку своите цркви и училишта, преку свои емисари и ветувања, заплашувања и поткупувања и асимилаторска пропаганда за поделба на Македонците на бугаромани, србомани и гркомани, односно на оние што веруваа дека слободата на македонскиот народ ќе дојде од Бугарија или Србија, односно Грција и доведоа до такви остри судирања, што во некои фамилии дојде дури и до меѓусебни пресметувања: меѓу татко и син, меѓу браќа, меѓу сестри и меѓу браќа и сестри. Впрочем, познато е до каква тешка трагедија го доведоа тие целиот македонски народ, до какви делби и остри судувања дојде во одделни села, градови, краишта и средини, што дури и денеска може да се најде по некоја трага.

Именувањето на Македонците на бугарофили, србофили и гркофили немаше значење — верско, идеолошко или политичко — какво што има значењето англофил, франкофил, русофил. Бугарската, српската и грчката буржоазија на тоа именување му даваа националистички белег. За нив во Македонија немаше Македонци, туку Бугари, Срби и Грци. Секој Македонец што не ја поддржуваше великобугарската политика на бугарската буржоазија беше србофил (Србин) или гркофил (Грк). А секој Македонец што не ја поддржуваше великосрпската политика на српската буржоазија спрема Македонија беше бугарофил (Бугарин) или гркофил (Грк) и секој Македонец што не ја поддржуваше односно што не ја поддржува великогрчката политика на грчката буржоазија спрема Македонија беше бугарофил или србофил, односно Србин или Бугарин. Овие прекрстувања на Македонците се вршеа со цел, пред своите народи и пред странство, да се оправда завојувачката политика над Македонија. Имаше и такви одделни Македонци кои, бидувајќи под заблуда на туѓите пропаганди, сами, доброволно се нарекуваа Бугари, Срби или Грци. Но, штом тие ќе дојдеа до сознание на вистината, заблудата кај нив брзо изветруваше.

Меѓутоа, разни македонски културни и други здруженија, одделни преродбеници дејци, особено искуствата на ВМРО и Илинденското востание, а подоцна комунистите, одиграа решавачка улога македонскиот народ да ја согледа фарсата на балканските држави и империјалистичката игра на големите сили и да дојде до сознание дека неговото ослободување лежи исклучиво во сопствениот ум и сила.

Во името на ослободување на македонскиот народ од турското ропство, државите Бугарија, Србија и Грција склучија сојуз и поведоа таканаречена Прва балканска војна против Отманската империја. Уште крајот не беше завршен, дојде до меѓусебен судир, до Втората балканска завојувачка војна за поделба на Македонија. Наместо ветуваната слобода, Македонија беше поделена на три дела; наместо еден, доби тројца господари. Никој од завојувачите не беше задоволен со поделбата, секој мисле-

ше дека нему му припаѓа цела или барем поголемиот дел од Македонија.

Така почна трагедијата со поделбата на Македонија во поновиот период и уште поинтензивната асимилација, денационализација и масовни иселувања и колонизација. Така стана Македонија, спротивно на својата волја и интерес, спротивно и на интересот на сите балкански народи, јаболко на раздор судири и војни меѓу балканските држави. На тој начин, борбата за национално ослободување на македонскиот народ стана уште потешка и покомпликувана.

Првата светска војна не ја реши националната трагедија на македонскиот народ, не го реши раздорот меѓу балканските држави. Со некои измени, таа ја санкционира поделбата на Македонија.

Во периодот меѓу двете светски војни, Македонија беше изложена на терор, сиромаштија, меѓусебни убиства, колонизација, иселувања, истребувања и на сите други видови насилства, денационализација и асимилација. Таа стана жртва и полигон на завојувачките политики и апетити на балканските буржоазии и големите империјалистички сили. Поради ваквата политика, државите — стара Југославија, Бугарија и Грција — беа омразени од македонскиот народ и народностите.

Стара Југославија беше омразена од сите народи и народности, особено од работничката класа, селанството и прогресивната интелигенција. А во Македонија, таа омраза беше изразена вонредно силно. Македонскиот народ, во тоа време, не сакаше ни да се спомене името на стара Југославија, а за нејзиното повторно враќање, никој нормално не помислуваше. Невозможно беше враќањето власта на онаа хегемонистичка и реакционерна буржоазија која ги издаде, така срамно, народите на Југославија, и која дваесет и три години ги експлоатираше и создаваше меѓу нив омраза, и од која, особено македонскиот народ и народностите во Македонија, беа толку крвнички угнетувани, експлоатирани и потискувани.

Грција на Метаксас, односно великогрчката владеачка буржоазија, беше, за македонскиот народ од Егејско, уште поцрно ропство и поголема зандана. Таа вршеше над Македонците масовно истребување, стоилјадни иселувања и колонизирања, со цел да го сотре македонското име во Егејска Македонија. За секој збор, прозборен во својот дом на мајчин јазик, Македонците мораше да пие рицинус и да оди в затвор.

Македонците од овој дел, под раководство на своите комунисти односно СНОФ, заедно со грчкиот народ и на чело со Комунистичката партија на Грција, се бореа против заедничкиот непријател — империјализмот, односно фашизмот и окупаторите, и против власта на великогрчката реакционерна буржоазија, а за воспоставување во Грција на народно-демократска

власт со доминантна положба на работничката класа. Македонските комунистички мораа истовремено да водат борба внатре, во редовите на Комунистичката партија на Грција, како би таа зазела правилен, ленинистички став по националното прашање на македонскиот народ. Тие веруваа дека само една квалитетна промена на грчкото општество ќе им овозможи и ним, на Македонците, сами да ја решаваат својата судбина.

Македонците од пиринскиот дел и македонската емиграција во Бугарија, не се најдоа во ништо подобра положба од своите браќа во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија. Таму тие беа изложени, од великобугарската буржоазија, на таков сеопфатен и систематски притисок на асимилација и денационализација, кој не одбираше никакви средства за постигнување на својата великобугарска цел над Македонија.

Особено подло и фарисејско беше истребувањето на македонските национални великани во Бугарија и Пиринска Македонија, како што беа Јане Сандански, Димо Хаџи Димов, Ѓорче Петров и цела една плејада на непомирливи и бескомпромисни македонски револуционери и борци против завојувачката политика на балканските држави, особено на бугарската буржоазија и нејзината држава над Македонија, и против побугарчувањето на Македонците и воопшто против однародувањето на македонскиот народ.

Целта на истребувањето на македонските револуционери беше, да се обезглави и да се спречи организирањето и ширењето на националноослободителното движење во Македонија, а со тоа, се разбира да се оневозможи и самото национално ослободување на македонскиот народ. А подоста пак на организаторите на истребувањето — великобугарската буржоазија и нејзиниот двор — се состоеше и во тоа, што за убијци на македонските револуционери беа одредувани Македонци — врховисти, со цел да се предизвика братоубивствена борба кај Македонците, а пред домашната и надворешната јавност, истребувањето на Македонците да се прикаже како терористичко дело на самите Македонци.

Овде е интересно да се напомене и тоа, како Бугарската комунистичка партија, односно социјалистичка Бугарија, „успеа“ — политиката на својата буржоазија за денационализација, асимилација и за непирање на Македонците во Пиринско и Бугарија, и воопшто за „бришење“ на македонската нација, да ја збогати со „марксистичка“ теорија. Оваа дваесетгодишна „социјалистичка“ и „интернационалистичка“ теорија и практика, се врши систематски и осмислено, почнувајќи од нееднаквото третирање и злоупотребување на мешаните браќови, преку апсења и секакви други административни, политички и економски притисоци и заканувања, преку лажно, апстрактно, и великобугарско толкување на интернационализмот, па до корумпирање и подмитување на некои македонски кадри, поставувајќи ги на високи

партиски, државни и други функции, или давајќи им разни привилегии и почести. Од друга страна пак, злоупотребувајќи ја историската судбина на македонскиот народ, и целиот сплет на разни околности во минатото, се фалсификува историјата од почетокот до денеска. А објаснувањето за формирање и постоење на нацијата, се толкува идеалистички, односно националистичко-буржоаски или сталинистички.

За Социјалистичка Бугарија нема македонска нација, а со тоа, се разбира, нема ни Македонци во Пиринска Македонија и во Бугарија. За неа постоењето или непостоењето на македонската нација зависи од нејзината дневна политика и од нејзините великобугарски аспирации, а не од постоењето на македонскиот народ и не од неговата интегрална македонска национална свест — која уште пред стотина години, на одреден степен во развитокот на продуктивните сили и општествената поделба на трудот — битни услови за формирање и постоење на секоја нација — се вградуваше во животот на Македонците во етничките граници на Македонија како историска нужда и општествена потреба — независно и спротивно на сите препреки од турските феудалци и турската држава; независно и спротивно на мегаломанските желби, негирања и присвојувања на Македонија од балканските држави: независно дури и од самите Македонци. И не поаѓа ни од очебијната посебност на македонската култура, јазик, обичаи и други национални особености, кои се, иако небитни, нужен услов за формирањето и животот на нацијата. А во колку, сепак, постои „декаква“ македонска нација, тогаш таа во социјализмот, во името на „интернационализмот“, според сфаќањето на БРП мора веднаш да „изумре“ а со тоа мораат да „изумрат“ и Македонците во Пиринска Македонија и Бугарија. Што се однесува пак за бугарската нација, оваа „марксистичка“ теорија, се разбира, не важи. Бугарската нација не само што во социјализмот не „изумира“, туку таа, од Социјалистичка Бугарија, толку многу националистички се велича и глорифицира, почнувајќи од времето на хан Аспарух (иако тогаш уште немаше ни трага од постоењето на нација), преку Санстефанска Бугарија, па до денеска, во што ја надминува дури и својата буржоазија. Во тоа е „заслугата“ на Комunistичката партија на Бугарија во „збогатувањето“ на „марксистот“ со теоријата за нацијата и во „интернационалистичкиот“ пристап кон денационализацијата и асимилацијата на Македонците во Пиринска Македонија и Бугарија и негирањето на целиот македонски народ.

Нема никакви сомневања дека иднината на светов неизбежно води кон зближување и спојување на народите, односно на нациите, кон надминување на националната граница, кон збогатување на националната со интернационалистичката свест, кон преминување од потесен — национален кон поширок — општо човечки вид зближување на луѓето. Овој процес на одот

на човештвото, историски нужен, и свесната интернационалистичка ориентација, која мора да биде постојана, стрплива и упорна грижа на сите социјалистички и напредни сили, не ослободува и не ја намалува, по никој случај, борбата за правилно и доследно решавање на националното прашање и прашањето на националните малцинства, борбата против секаков вид на хегемонија, унитаризам и нерамноправност, против некаков вид на владеење — една нација со друга, па макар и колку таа да биде голема, односно мала. Напротив, таа борба е предуслов за братството на народите.

Зближувањето и спојувањето на нациите, и изградувањето на интернационалистичка свест, не се решава само од себе, автоматски, со идењето на власт на работничката класа и само преку идеологија. Уште помалку може тоа да се постигне насилно — под било каков вид и во било чие име тоа да се врши — во име на работничката класа, на социјализмот или на пролетерскиот интернационализам. Тој процес на општествениот развикот на народите ќе биде долг и тежок и ќе може да се решава само врз база на социјалистички односи, на доброволна и рамноправна национална, политичка, културна и економска соработка и, се разбира, паралелно со развикот на општествената поделба на трудот.

И зближувањето на балканските народи, односно нации, мора да оди по тој основен пат и преку тој единствен начин. За жал тоа, до сега, не може или не сака да го согледа Комунистичката партија, односно социјалистичка Бугарија.

Меѓутоа, Првата светска војна доведе и до историски пресврт во развикот на општеството — се роди Октомвриската револуција — што силно влијаеше во изменување на одот на човештвото. Кај сите поробени народи и народности како и кај македонскиот, се отвори надеж за нивно ослободување. Кај целиот пролетаријат се создаде верба во неговата победа. Социјалистичките партии односно комунистичките на Балканот поведоа борба против експлоатацијата на своите буржоазии, за заземање на власта од страна на работничката класа и изградба на социјалистичкото општество. Прогресивните македонски борци, особено комунистите, дојдоа уште повеќе до сознанието дека во епохата по Октомвриската револуција, македонскиот народ и народностите ќе можат да се здобијат со слобода само ако својата национална борба ја сврзат со борбата на работничката класа, односно на пролетаријатот.

Во почетокот комунистичките партии на Балканот, (а бугарската и грчката со извесни исклучоци и потоа и сега), под влијание на своите буржоазии, — потценувајќи го феноменот на нацијата и на националното, и не верувајќи во мислата на Маркса дека еден народ што поробува други и сам не може да биде слободен — имаа погрешен став за природот и реша-

вањето на националното прашање. Ваквата состојба не создаваше доверба кај македонскиот народ и народностите во комунистичките партии и беше пречка за разгорување на нивната борба.

Македонскиот народ, во сите четири дела, имаше иста заедничка крајна цел: национално и социјално ослободување и обединување; и заеднички главен непријател — империјализмот, односно фашизмот како најреакционерна негова форма и окупаторот, и на кои што се крепеше владеачката балканска буржоазија под чија власт беше и против која се бореше тој. Но, конкретниот пат на македонската национална политика и борба, нужно мораше да биде различен во секој дел. Главната конкретна и непосредна задача на Македонците под Грција, Бугарија и Албанија, мораше да биде борба за најелементарните политички, економски и културни барања за македонскиот народ, и траен напор за јакнење на отпорот и борбената способност. Таквата борба беше и единствениот пат што го водеше македонскиот народ, од овие три дела кон заврстување на националната свест и неговата афирмација. Тоа истовремено беше и тактичко средство што ги оспособуваше тамошните Македонци за подоцна, при соодветни, внатрешни и надворешни услови, да ги постават поодлучно своите барања за национална и социјална слобода, за самоопределување и обединување.

Ваквиот начин на борба на македонскиот народ во Грција, Бугарија и Албанија, го условуваа три основни работи: релативната малобројност на македонското национално малцинство; вонредно силниот внатрешен и надворешен притисок (поради испреплетените интереси: внатрешно-класни, балкански и меѓународни); и неправилната политика на грчката и бугарска комунистичка партија по националното прашање на Македонија.

Сосема друга беше положбата на македонскиот народ во Југославија. Тука тој, бидејќи најброен и наоѓајќи се во повеќенационална Југославија, под раководство на Комунистичката партија, водеше директна борба за национална слобода, рамноправност и самоопределување; за народна демократија, за социјализам. Овде неговата задача беше многу значајна. Имено, тој требаше, од овој дел да извојува таква Македонија во Југославија која е биде: силна потпора на Македонците од другите делови во борбата за своето социјално и национално ослободување; епицентар за привлекување на сите Македонци.

Времето покажа дека непостојењето на јавна и целосна национална платформа, односно несфаќањето или скршнувањето од неа, ѝ нанесуваше на ослободителната борба големи тешкотии и штети, и што е најглавно, не водеше кон реализирање ни на непосредните, ни на крајните цели на македонскиот народ.

Стара Југославија, составена од многу нации и народности, економски заостаната, со нерешени национални и класни спротивности, имаше само две алтернативи: или да го реши

националното прашање и класните спротивности со тоа што ќе создаде заедница со доминантна положба на работничката класа, во која сите народи и народности ќе имаат еднаква национална слобода и рамноправна положба, и во која ќе се создаваат услови за изградбата на бескласно општество; или да се распадне и да се подели во мали одделни државички, кои би станале секако плен на други држави.

Комунистичката партија на Југославија, живејќи, работејќи и борејќи се во повеќенационална држава, по извесни талкања и колебања, прва на Балканот дојде до сознанието дека: без решавање на националното прашање, прашањето на народностите и без решавање на класните спротивности, нема мир ни сестран напредок на Балканот; а за Југославија, единствено само првата алтернатива е од заеднички траен интерес на сите народи и народности на Југославија и на нивните работнички класи.

Таквата политика и борба на комунистите во Југославија создаваа доверба кај македонскиот народ во Комунистичката партија на Југославија. Доследната борба на српските комунисти, работничката класа на Србија и другите народно-демократски сили против великосрпската политика во Македонија и во Југославија воопшто и непомирливата борба на македонските комунисти против „автономистичката“ политика на врховизмот создаваа заемна доверба меѓу македонскиот и српскиот народ, која долго време беше поматувана од српската буржоазија и македонските врховисти.

Заедничката борба на народите на Југославија, на чело со работничката класа и под раководство на Комунистичката партија, меѓу двете светски војни а особено во Втората, го отвори патот: за извојување Нова Федеративна Југославија, национално рамноправна за сите народи и народности; и за изградба на социјалистичко самоуправно општество. Ваква Југославија е животна потреба не само за македонскиот народ и за остварувањето на неговите вековни идеали, и не само за работничката класа, туку е и подеднакво животна потреба за сите народи и народности на Југославија. Ваква Југославија е потребна и за мирот и зближувањето на балканските народи а со тоа и за мирот во Европа.

Искуството покажа дека повеќенационална Југославија може да постои, да се одржи и да напредува единствено само ако се темели врз заеднички национални интереси и цели, врз самоуправни социјалистички односи, односно, ако доследно во практиката и на дело, секојдневно, во сите домени на животот, се спроведува и проверува рамноправноста на народите и народностите и принципите на самоуправното социјалистичко општество. Секое скршнување на Нова Југославија од овие основни принципи на унитаристичко-хегемонистичка позиција, цен-

тралистичко-бирокарска, националистичко-сепаратистичка анархолибералистичка или капиталистичка, сеедно приватна, групна или државна, води кон судирање на народите на Југославија и кон класни кризи; кон успешно мешање на големите сили; кон завојувачки апетити на некои соседни земји; кон слабеење и делење на Југославија; кон нови трагедии на народите и народностите на Југославија.

Каква е сега положбата? Македонскиот народ — мал и поделен — даде, во Втората светска војна, значаен придонес и големи жртви во борбата против фашизмот. Тој водеше четири години вооружена борба, односно Народноослободителна војна, против фашистичките окупатори, но не успеа целосно да ги оствари своите оправдани идеали и барања.

Сојузниците, во овој случај, не ги исполнија своите прокламирани начела и ветувања дека секој народ што се бори против фашизмот ќе има право, по војната, на самоопределување и сам да одлучува за својата судбина. Македонците од Егејско и Пиринско и покрај толку големите жртви што ги дадоа — борејќи се заедно со грчкиот, односно бугарскиот народ против фашизмот и неговите слуги — останаа и до денеска без најелементарни национални и културни права.

Поради тоа, за Македонците од Егејско, Пиринско и Албанија крајната цел — самоопределување — останува и понатаму иста. И непосредните конкретни задачи — барања за елементарни национални, политички, економски и културни права — остануваат исти. Ист останува и главниот непријател — империјализмот, неофашизмот и секаков вид на шовинизам и хегемонизам. А формите на борбата во секој дел поодделно, мораат да одговараат на постојните, соодветни услови во земјата во која се наоѓаат.

Меѓутоа, по Втората светска војна, положбата на македонскиот народ се измени. Сега постои Социјалистичка Република Македонија, која во овие триесетина слободни години толку многу напредна — општествено-економски, политички и културно, и постигна таква национална афирмација — што, сосема природно, стана несопирливо привлечна сила за сите Македонци, за цела Македонија.

Македонецот не е повеќе ни сирак ни сам, каков што се чувствуваше некогаш. Сега тој, било каде да се наоѓа, има своја татковина — Социјалистичка Република Македонија, и поширока татковина — Социјалистичка Самоуправна Федеративна Југославија. Сите народи на Југославија, заедно и подеднакво, мораат постојано да водат сметка и да се грижат за националните права, за животот и судбината на сите свои национални малцинства. Тоа е не само нивно национално право туку и интернационалистички долг. Така, сега Македонците од Егејско, Пиринско и Албанија, имаат јака потпора не само во својата

матица — Социјалистичка Република Македонија, туку и во цела Југославија.

Социјалистичка Самоуправна Југославија, со својата прогресивна и мирољубива, внатрешна и надворешна политика, се здоби со голем углед кај целиот напреден свет. Нашите соседи, ако навистина сакаат искрено зближување и сестрана соработка со народите на Југославија, и ако сакаат слободен, мирен и независен напредок на своите народи, ќе мораат да ги решаваат порано или подоцна, националните права на малцинствата во своите земји во духот на ленинизмот, во духот на Повелбата на Обединетите нации и во духот на денешното време. Признавањето и решавањето правата на националните малцинства е историска и општествена потреба. Тоа е заеднички животен интерес на сите балкански и соседни народи.

Македонците од егејскиот и пиринскиот дел на Македонија и во Албанија, имаат сега јасна и реална перспектива за постигнување на своите непосредни и крајни цели. Но, тие за тоа постигнување, секако, ќе треба да се потпрат, првенствено, на своите сопствени сили.

Барањата на македонскиот народ за признавање националните права на Македонците во Грција, Бугарија и Албанија, односно ставот на Југославија за признавање правата на своите малцинства во соседните земји, не само што не е тесно националистичко и егоистичко туку е длабоко интернационалистичко и воопшот демократско и прогресивно, зашто тоа води кон зближување и вистинско братство на југословенските со другите балкански народи и соседи.

Неразвиеноста на Македонија

Пред Втората светска војна Македонија беше крајно заостанато и неразвиено општество. Градското население, во своето огромно мнозинство, се состоеше од: работници, занаетчии, калфи, чираци, ситни трговци, продавачи, земјоделци, домаќинки. Крупна буржоазија немаше. Немаше, речи си, ни горен слој на средна буржоазија. Но, имаше еден слој на мали, новопечени чорбации, на кои им успеваше да се оттргнаат од своето довчерашно друштво на занаетчиите и ситните трговци, односно на ситната буржоазија, и да се сврстат во редовите на малобројната средна класа, или поточно, во редовите на долниот слој на средната буржоазија. Буржоазијата во Македонија ја сочинуваа, во главно: трговци, побогати занаетчии, средни селани и неколку ситни индустријалци. Таа не беше способна да води сопствена политика. Најголемиот дел од ситната буржоазија и еден мал дел од средната се вклучија во националноослободителното движење, односно во Народноослободителната војна и Револуцијата. А поголемиот дел од средната буржоазија и

еден мал дел од ситната, понизно им служеа и срамно им ги држеа полите на буржоазиите од владеачките нации и на нивната власт. Всушност во Македонија немаше таква буржоазија која ќе може значително да влијае на општествените и политичките настани. Македонската буржоазија до таа мера беше потисната од владеачките буржоазии, и економски и политички, што никако не можеше да накрене глава. Од друга страна пак, средната буржоазија плашејќи се од растот на работничкото движење, односно од комунизмот, сè повеќе се впиваше во скутот на владеачките буржоазии. Заради ваквата положба на македонската буржоазија и реакционерната улога што ја играше буржоазијата воопшто, македонскиот народ не можеше да се здобие со национална слобода под раководство на својата буржоазија туку само под раководство на својата работничка класа.

Работничката класа на Македонија беше, релативно, мала и неразвиена. Неа ја сочинуваа, во главно, индустриски работници, занаетчиски, трговски работници и општи. Но и покрај тоа што работничката класа беше уште неразвиена и малобројна таа, односно најсвесниот нејзин дел, беше класно свесен за својата положба и за својата историска улога. Во борбата против класниот непријател таа се здоби со прилично борбено искуство.

Селанството беше најбројно. Од вкупното население, преку осумдесет и пет одсто го сочинуваа селани. Во Македонија во тоа време, немаше великопоседници, немаше ни богати селани. Скоро безначаен беше бројот и на средните селани, кои, во главно, го следеа патот на ситната буржоазија, односно на долниот слој од средната буржоазија. Огромното мнозинство од селското население, скоро околу деведесет одсто, го сочинуваа ситните селани, селаните полупролетери и пролетери. Овие селани не можеа да живеат само од својата земја, туку беа принудени да бараат и друга, додатна работа, било во земјоделството, било во градовите, или пак да одат на печалба надвор од својата земја — во тубина. Ситните, полупролетери и селаните-пролетери беа, и идејно и политички, и по својата социјална положба и по своите цели, најблиски на работничката класа и се бореа под нејзино раководство за национално и социјално ослободување.

И интелигенцијата во Македонија беше сосема ретка. Во првите години по Првата светска војна, заради претежно чорбаџиското потекло, особено заради тоа што револуционерното движење во Македонија во тоа време беше слабо развиено, таа беше, воопшто земено, десно ориентирана. Еден дел од десно ориентираната интелигенција беше под врховистичко влијание, а другиот дел им служеше на буржоазиите и власта од владеачките нации, а само еден помал дел, беше лево ориентиран. Подоцна, кога интелигенцијата почна да произлегува и од средни, особено од сиромашни средини, и кога револуционерното дви-

жење земаше замав и стануваше фактор во Југославија, а со тоа, се разбира, и во вардарскиот дел на Македонија, тогаш таа, особено помладата и студентите, се ориентираа, во главно, лево — марксистички. Во ова време поголемиот дел на интелегенцијата беше под влијание на Комунистичката партија и доста придонесе во ширењето на националната борба и свест, идеологијата на социјализмот и на револуционерното движење во Македонија воопшто, како и во борбата против империјализмот, односно фашизмот; а во Втората светска војна и во борбата и организирањето на Народноослободителната војна и Револуцијата.

Таква беше, земено глобално, структурата на македонскиот народ од вардарскиот дел, пред Втората светска војна. За егејскиот и пиринскиот дел и за Македонците во Албанија не располагаме со податоци. Но, секако и таму структурата на населението беше, помалку или повеќе слична, како што беше слична и во другите капиталистички земји на Балканов, каде што степенот на општествено-економскиот развојок во суштина беше сличен.

Од ваквата структура на населението, сосема јасно произлегува дека во Македонија не беше уште извршена остра класна диференцијација. Всушност постоеше, во главно, *еден народ цел осиромашен*.

Значи, може да се изведе заклучок дека националното ropство и општествено-економската неразвиеност, односно сиромаштвото скоро на целиот народ и народностите беа главни објективни фактори од кои произлегуваше единството на македонскиот народ и народностите и нивното скоро целосно определување и учество во Народноослободителната војна и Револуцијата. Тие беа, во исто време и објективна причина за неуспехот на окупаторите да предизвикаат и организираат братоубиствена борба во Македонија.

Раководна улога на работничката класа

И покрај тоа што работничката класа на Македонија беше малобројна и неразвиена, таа под раководство на Комунистичката партија — со својата историска улога и борбеност, и со своите идејни и политички цели, — беше единствена организирана сила и единствено способна да раководи со револуционерното движење, во борбата за своето, и на целиот македонски народ, национално и социјално ослободување.

Ако, погледаме, макар само бегло, на социјалниот состав на Комунистичката партија на Македонија и на партизанските единици, ќе видиме дека; партиските комитети во Македонија ги сочинуваа, повеќе од седумдесет одсто, работници; партиските организации во градските населби ги сочинуваа, околу

осумдесет одсто, работници; и партиските организации во селата, во главно, ги сочинуваа сиромашни селани. Партизанските пак единици 1941, 1942 и 1943 година ги сочинуваа, во главно, работници, сиромашни селани и занаетчи. Се разбира, најголемиот дел од македонските интелектуалци беа вклучени и се бореа во редовите на народноослободителното движење и во партизанските единици, особено младата интелигенција, студентите и средношколците. Но тоа, сепак, беше релативно мал број, зашто и вкупниот број на интелигенцијата беше мал.

Ваквиот состав на Комунистичката партија на Македонија и на партизанските единици, јасно и недвосмислено говори за раководната улога на работничката класа на Македонија — во Народноослободителната борба и Револуцијата. Меѓутоа, ова прашање секако сака целосна анализа што е овде, во овој прилог, невозможно нити цел.

Положбата за време на окупацијата

Во Втората светска војна, кралските држави на Југославија и Грција беа соборени, разбиени и окупирани. Македонија доживеа уште една, потешка и потрагична поделба.

Со пропаѓањето на стара Југославија и грчката држава, македонскиот народ не ја загуби својата национална слобода, ни својата држава, ни својата економска благосостојба и затоа немаше зошто да оплакува. Со окупацијата па, и со новата поделба, тој попадна во уште потешко ропство и затоа немаше на што да се радува.

Веднаш по окупацијата, пред комунистите од Вардарскиот дел на Македонија се испречија, меѓу другото, пет многу тешки и многу компликувани задачи и тоа:

Прво. Да ги поведат македонскиот народ, албанската и турската народност и другите етнички групи, во заедничка оружена борба против окупаторот и нивните предавници и да ги уверат дека во условите на Втората светска војна нивниот интерес и нивното место, е единствено во заедничката борба со другите народи и народности на Југославија, како против окупаторите така и против враќањето на стара Југославија, — за создавање една Нова Југославија, во која Македонија, македонскиот народ и народностите ќе бидат рамноправни со другите народи и народности на Југославија и во која ќе се создаат услови за изградба на социјалистичко општество.

Второ. Да го уверат македонскиот народ дека со неговото определување и влегување како рамноправен член на Нова Југославија, не се затвора перспективата за неговото целосно ослободување и обединување.

Трето. Да одредат, сами, стратегија, тактика и организација на востанието според условите во Македонија и основните насоки на линијата на КПЈ.

Четврто. Да се совлада силата и големата надмоќ на окупаторот.

Петто. Да го оневозможат мешањето на раководството на БРП (к) што беше спротивно на интересот на македонскиот народ и генералната линија на КПЈ, спротивно и на интересот на бугарскиот народ.

(Овде ќе се задржам, кратко, само на четирите проблеми, бидејќи по петтиот доста опширно е изнесено во досегашната историографија).

Комунистите пак од Егејскиот и Пиринскиот дел на Македонија беа исправени пред совладување на уште потешки задачи. Тие мораа да го уверат македонскиот народ, во потребата од заедничка борба со грчкиот народ, односно бугарскиот, покрај многу лошото и горко искуство од минатото, и покрај великобугарскиот, односно великогрчкиот став по македонското прашање на комунистичките партии на овие земји, односно на ЕАМ и на Отечествениот фронт.

Стрепња од измама

За македонскиот народ од сите дела, уште во почетокот на окупацијата, не постоеше дилема на кој фронт да се определи. Неговата ропска положба, вербата во своите комунисти и воопшто во КПЈ и вербата во Советскиот Сојуз го определува неговото место на страната на сојузниците и поробените народи. Не постоеше дилема ни во неговата готовност веднаш да поведе борба против окупаторите, зашто тоа произлегуваше од нужноста за неговото самоодржување и стремежот за национално и социјално ослободување.

Ова, се разбира, не треба да се сфати дека македонскиот народ, на повикот на вооружена борба, веднаш и со еден збор стапи масовно во партизани. И покрај тоа што беше, и идејно и политички, скоро целиот, определен за Народноослободителната борба и — преку разни саботажии, политички, економски, културно-просветни и други форми на борбата — учествуваше во борбата против окупаторите; иако падна во многу потешко ропство од поранешното, тој сепак не се најде во толку суштествено потешка положба од онаа во која беше пред окупацијата, и не се најде во таква безизлезна состојба во која во моментот беше наполно загрозна неговата животна егзистенција и физичкиот опстанок. Заради тоа — главниот и решавачкиот фактор од кој зависеше неговото стапување во вооружена борба беше, пред сè, степенот на неговото национално и класно сознание, *неговата свест*. Во почетокот на вооружената

борба, односно на востанието, имаше дури и комунисти, членови на Партијата, кои одбегнуваа да одат во партизани, поради што беа и исклучувани од Партијата. Имаше одделни членови на Партијата кои работеа во заднината, илегално, под многу тешки услови, и се миреа да паднат дури и во затвор, само да го избегнат одењето во партизани. Ваквата појава, се разбира, не беше масовна туку само на одделни случаи, зашто најголемиот дел комунисти што се бореа во заднината, беа секогаш спремни да одат во партизани што тоа од нив ќе го побара Партијата. Впрочем, комунистите беа најсвесниот дел, авангардата на работничката класа и на народот воопшто.

Значи, од симпатии до активно политичко учество и од прифаќање вооружена борба во принцип до стапување со оружје в рака во нејзините редови. има голема разлика во степенот на спремноста за стапување во овој или оној вид на борба што секако зависи не само од свеста и храброста на луѓето туку и од конкретните услови и околности во кои тие живеат и се борат. Што се однесува пак до самата свест на луѓето, односно до заедничката свест на класата или народот, таа не е природно-вродена категорија, ни еднаш дадена иста и неизменлива за сите времиња. Колективната свест е одраз на социјално-економските односи во кои жеват луѓето. Но, при постоење на истоветни или слични историски и други објективни услови и при постоење на истоветни конкретни околности и услови, тогаш, се разбира, побрзото или поспорото сознание на оваа или онаа класа или народ за своите заеднички интереси, односно нивната спремност за стапување во оваа или онаа форма на борба, зависи превасходно од умеењето и акциите на организираната свест, или во овој случај зависеше од умеењето и акциите на Комунистичката партија.

Кај македонскиот народ, особено во прво време на окупацијата, и покрај вербата што ја имаше во своите комунисти и борци, односно во Комунистичката партија на Југославија и Советскиот Сојуз, длабоко некаде во него шепотеше минатото: какво ќе биде новото? Нема ли и овој пат да биде излаган? Овој стрепнеж произлегуваше: од неговото национално ропство и лошото искуство во минатото; од општествено-економската заостанатост на Македонија; од територијалната поделеност на македонскиот народ; од неправилниот став на бугарската и грчката комунистичка партија по македонското прашање; од тоа што Комунистичката партија на Македонија и Централниот комитет не беа уште формирани. И, поради тоа што раководството на Македонија, односно Покраинскиот комитет, и покрај јасната генерална линија на КПЈ, немаше јасна и целосна политичка платформа за целите и задачите на Народноослободителната борба на македонскиот народ воопшто, и што немаше соодветна концепција за стратегијата, тактиката и организацијата на воо-

ружената борба, на востанието, спрема специфичните услови на Македонија и генералната линија на КПЈ.

Овие причини беа и факторот поради што, востанието, во почетокот, се развиваше поспоро, недоволно масовно и со послаб интензитет. Некои од нив влијаеја и на целиот тек на востанието. Тие беа и причина од која произлегуваа слабостите и грешките на организираната свест.

Сомневање за обединувањето

Долго време, под турско ропство и подоцна, во свеста на македонскиот народ беше всадувано сознанието за Автономна Македонија. Подоцна, по поделбата на Македонија, му беше всадувано на народот сознание од балканските социјалистички, односно комунистички партии дека тој ќе може да се здобие со национална слобода само во самостојна Македонија во рамките на една балканска федерација. Во окупацијата, пак, или поточно уште во почетокот на окупацијата, тој требаше да дојде до сознанието, да се увери, дека тезата за Автономна Македонија, во новонастанатите балкански и меѓународни услови, не само, што е преживеана туку дека е и антимакедонска, зашто води не кон национално ослободување на Македонија, туку кон ново ропство, кон присвојување на Македонија од страна на Бугарија. Што се однесува пак до тезата — самостојна Македонија во балканска федерација, односно конфедерација или каква и да е друга балканска заедница, која би се темелела врз заемни национални интереси и цели, на рамноправни односи и на интернационалистичка солидарност, — секако претставува голем интерес за сите балкански народи, особено за македонскиот со оглед на неговата местоположба и на неговата територијална поделеност. Меѓутоа, тој требаше да дојде до сознанието, да се увери, дека таа теза, во условите на Втората светска војна, и постојните балкански односи, претставува само една далечна визија; таа го одлага ослободувањето на Македонија во недоглед и го оттргнува македонскиот народ од можноста — ослободувањето на Вардарскиот дел на Македонија. Понатаму, требаше да дојде до сознанието дека ослободувањето на македонскиот народ од Вардарскиот дел на Македонија и формирањето своја национална држава во рамките на рамноправна Југославија не ја затвораат перспективата за неговата национална афирмација и целосно ослободување и обединување, туку напротив, создаваат услови за исполнување на тие негови оправдани идеали.

Не беше толку лесно да се извршат овие задачи колку што тоа изгледа сега. Беше нужно, пред сè, политичко искуство и политичка зрелост. Мораше да се вложат натчовечки усилби

и големи жртви на лични и колективни примери на комунистите и борците, за да можат тие задачи да се оживотворат, односно да станат сопственост на народот.

Одредување стратегија, тактика и организација на востанието

Пред политичкото и военото раководство на Македонија, се постави и оваа многу сложена задача: одредување и изградување политичка и воена стратегија, тактика и организација според условите во Македонија и основните насоки на Врховното политичко и воено раководство на Југославија. Познато е дека без соодветна стратегија, тактика и организација нема успех ни едно востание.

Комунистите на Македонија мораа оваа задача сами да ја решаваат и тоа од Вардарскиот дел поради немање редовни врски со ЦК КПЈ и Врховниот штаб, а од Егејскиот и Пиринскиот дел, самоиницијативно дури и спротивно на ставот на грчката, односно бугарската партија.

За извршување на оваа задача мораше да се тргне од три основни елементи: од распоредот на силите и нивните цели, од поделбата на Македонија и од нејзината местоположба. Тоа значи:

Прво, да се познава непријателот, неговите сили, распоредот, вооруженоста и борбената способност; да се согледаат и анализираат неговите цели, неговата стратегија, тактика и организација; да се познаваат неговите предности и неговите слаби страни и слаби точки. Од друга страна, пак, требаше реално да се согледаат и проценат своите можности, своите сили, предности и слаби страни.

Второ. Да се земе предвид поделбата на Македонија. Во Втората светска војна Македонија беше поделена: Вардарскиот дел меѓу бугарскиот и италијанскиот окупатор; Пиринска Македонија остана и натаму под ропство на Бугарија; Егејскиот дел на Македонија беше поделен на три дела — под германска, бугарска и италијанска окупација. На тој начин Македонија беше уште повеќе распепкана и разбиена: национално, економски, политички и географски. При ваквата поделба македонскиот народ не можеше да ги соедини, во борбата, своите духовни и физички сили во една стратешка целина. При ваквата поделба македонскиот народ и народностите мораа да водат борба против голем број непријатели. Против германскиот, бугарскиот и италијанскиот окупатор; против политиката на владите во бегство — на стара Југославија и Грција и нивните сили во земјата — дражиќевците, ИВЕ-ПАО-ЕКА и ЕДЕС; против своите предавници — врховистите и контрачетите, великоалбанците — балисти итн. и на крајот против великобугар-

ската политика на БРП (к) и великогрчката политика на КП на Грција.

Грција и Бугарија, по никаква цена, не беа готови да го признаат правото на Македонија и македонскиот народ на самоопределување до отцепување како што тоа го направи Народноослободителното движење, односно Нова Југославија. И едната и другата беа готови на секаква борба, до војна, ако не можат да заграбат поголем дел од Македонија, тогаш да го сочуваат заграбениот. И Грција и Бугарија, сеедно — буржоаски или на ЕАМ и Отечествениот фронт — не им признаваа на македонците од Егејско, односно Пиринско ни најелементарни национални права. Беа подеднакво огорчени и непомирливи противници на признавањето на македонската самобитност од страна на Нова Југославија, беа против формирањето на македонска држава во рамките на Нова Федеративна Југославија, зашто беа свесни дека, сакале тие или не, таквото решение води, порано или подоцна, до признавање на македонската самобитност и до признавање на самоопределувањето до отцепување на македонскиот народ и од нивните земји. Тоа е во интерес не само на македонскиот народ, туку и на грчкиот и на бугарскиот народ. Целокупното досегашно искуство неопозиво покажа дека: нема вистинско пријателство, вистинска солидарност, искрено зближување меѓу балканските народи без целосно и доследно решавање на македонското прашање и прашањето на народностите: нема целосна слобода на грчкиот и бугарскиот народ, и нивна самостојност и полна независност од големите сили, без признавањето националната слобода и права на македонскиот народ и признавање правата на народностите од страна на тие земји.

Од друга страна, Македонија задираше длабоко и во интересите на Сојузниците — на Англија, Америка и Советскиот Сојуз. Секој од нив имаше посебен интерес на Балканов. Меѓу сојузниците се водеше јавна и скриена борба за влијание над Југославија, Бугарија, Грција, Албанија итн. За да се избегне нова војна, тие мораа да дојдат до компромисна спогодба за нивното влијание на овој простор и воопшто во Европа зашто распоредот на силите при крајот на војната беше таков што никој од сојузниците не беше сигурен во чија полза би се завршила една нова меѓусебна војна. При ваква положба на Балканот и кај сојузниците не беше прифатлива каква и да е измена на границите меѓу Грција, Југославија, Бугарија и Албанија. А обединета Македонија, во тие услови, каква било — самостојна или во рамките на Нова Југославија — беше неостварлива. Со ова воопшто не тврдам дека во егејскиот, особено во пиринскиот дел, во Втората светска војна, ништо повеќе не можеше да се постигне.

Ваквата положба на Македонија ја правеше борбата на македонскиот народ вонредно тешка и сложена, а неговата национална стратегија ја стави на испит пред историјата.

Трето. Мораше да се земе предвид стратегиското место на Македонија. Таа поврзува четири балкански држави, кои имаа првостепено стратегиско значење за Хитлерова Германија и воопшто за водење на војната. Македонија беше коридор за поврзување запад со Блискиот, односно Средниот Исток и северна Африка. Од друга страна, таа беше погодна за меѓусебно поврзување на народноослободителните движења на Балканот, односно на Југославија, Грција, Албанија и Бугарија. Затоа Германија не можеше да си дозволи да биде под власт на партизаните макар и привремено, кое и да е место и крај во Македонија, што би го загрозило транспортот на нејзината војска и воени материјали за Грција и Албанија, односно за Средниот Исток и Северна Африка и обратно. А таква беше, освен планините и планинските села, цела Македонија.

Искусството покажа дека поради големата воена надмоќ на окупаторот, поради неговите великобугарски претензии над Македонија и поради стратегиското значење што го имаше Македонија за фашистичка Германија, не беше можно да се извојува и да се одржи за подолго време, слободна територија во Македонија под бугарска окупација скоро сè до пред нејзината капитулација, а во најголемиот дел на Македонија и до пред самата капитулација.

Ова, се разбира, не значи и тоа дека во Македонија, на територијата под бугарска окупација, не можеше да се води вооружена борба. Напротив, почнувајќи од 1941, особено во 1942 година, скоро на половината територија на Македонија под бугарска окупација, се водеше вооружена партизанска борба и тоа во стратешки и политички најчувствителните краишта на окупаторот: Скопско, Велешко, Прилепско, Крушевско, Битолско, Преспанско, Драмско, Кукушко, Нигритско, Разлошко, Горноцумајско и други места. Значи, се работеше за друго, за неопходноста од усвојување на таква организација и тактика на востанието што ќе овозможи уште позабрзано да се засили развотокот на вооружената борба, помасовен прилив на нови партизани и, што беше најглавно, да се извојуваат слободни територии каде што за тоа постоеја услови, без кои беше невозможно да се формира и организира регуларна војска и да се премине од партизанска борба на создавање свој фронт и водење војна против окупаторите и домашните предавници, да се ослободи целата земја, да се формира работничка држава и да се обезбеди победата на социјалистичката револуција.

Но, да се одреди и изгради соодветна политичка и воена стратегија, тактика и организација на востание не е лесна работа, дури и кога се располага со политички и воени експерти.

На пример, колку време требаше, и колку уште треба, за да се усвои односно спроведе докрај сегашната концепција за општонародната одбрана? А какви беа во тоа време кадровските можности на Македонија, односно на ослободителното движење? Раководствата на партиските и воените организации, освен некои интелектуалци, студенти, офицери, гимназисти, беа составени скоро од полуписмени работници, селани, занаетчи, овчари, кои навистина располагаа со непресушена волја и ентузијазам, со смелост и фанатична преданост на својот народ, работничката класа, Партијата — на своите идеи. А политички и воени познавања требаше допрва да учат и да стекнуваат низ огинот на борбата. Лесно е денес со дистанца од преку триесет години, кога Македонија располага со добар број кадар, кој има акумулирано долгогодишни политички и воени познавања и искуство, да се оценува правилноста или неправилноста на тогашните политички и воени одлуки, акции, мерки и операции, на тогашната политичка и воена стратегија, тактика и организација.

Но, и покрај талкањата, грешките, тешкотиите и несоодветностите, особено во првата година и во почетокот на втората година на окупацијата, македонските комунисти, со поголем или со помал успех, и оваа задача ја извршија.

Напоредно со одот на Народноослободителната војна и Револуцијата, односно со востанието, почнувајќи од 1941 година, сè повеќе созреваше сознанието за создавање на соодветна концепција на организација и тактика за раководење на востанието. Така, во одлуката на Покраинскиот штаб, донесена на состанокот што се одржа во Скопје кон крајот на март 1942 година, главно беше согледана, а со одлуката на состанокот на Бирото на Покраинскиот комитет, што се одржа во Скопје во првите денови на јуни 1942 година, беше целосно и дефинитивно согледана и усвоена концепцијата на новата организација и тактика на востанието според специфичните услови на Македонија.

Суштината на новата организација и тактика беше: Прво. Политичкото и военото раководство на Народноослободителната борба и Револуцијата да се пренесе од градовите, надвор на терен, каде што непријателот беше најслаб и од каде што можеше да се раководи, релативно, послободно и поефикасно. Второ. Да се помине на единствена воена организација и команда, односно сите партизански одреди да се формираат врз војнички, четен, принцип и да се стават пред непосредна и единствена команда на Главниот штаб. Трето. Да се формираат партизански бази и слободни територии во места и краишта каде што е непријателот најслаб и каде што за тоа постојат услови. Четврто. Од овие бази партизанските единици да вршат напади на окупираната територија, широко да маневрираат, држејќи ја иницијативата постојано во свои раце и наметнувајќи му ја на не-

пријателот својата тактика на борбата. Петто. Партизанските бази и слободни територии беа предвидени истовремено да служат и за прифаќање и обука на нови партизани и формирање нови партизански одреди.

Силата и надмоќта на окупаторот

Во врска со ова прашање ќе се задржиме само на бугарскиот окупатор во Вардарскиот дел на Македонија не затоа што борбата на македонскиот народ и неговите борци од Егејскиот и Пиринскиот дел на Македонија беше полесна и помалку значајна, не затоа што германскиот, односно италијанскиот окупатор беше послаб, туку затоа што во Вардарскиот дел Македонците се најбројни и што таму постојеја објективни услови за негово ослободување, а со тоа се отвораше перспектива за ослободување на цела Македонија. Поради тоа, беше јасно дека решавачката битка, и политичка и воена, ќе се води со бугарскиот окупатор токму на територијата на Вардарскиот дел на Македонија. Ова добро го сфати македонскиот народ, а добро го знаеше и бугарскиот окупатор.

Политичката и воената стратегија бугарскиот окупатор ја темелеше врз својата основна теза: Македонија е бугарска и мора по секоја цена да се брани секоја педла земја и за секогаш да се задржи за Бугарија. Трпнувајќи од ова, неговата основна стратегиска задача беше: политичко компромитирање на ослободителното и партизанското движење на Македонија пред бугарската армија и народот, и пред странство и нивно војничко уништување, нарекувајќи го србоманско-комунистичка банда.

Бугарскиот окупатор долго време и добро ја подготвуваше окупацијата на Македонија како политички-пропагандно така и воено-административно. Војската, полицијата, администрацијата, просветата и целиот државен апарат беа внимателно избирани. Во Македонија беа испратени голем број емисари и беа формирани квислиншки одбори со цел да се извршат подготовки за масовен и „торжествен“ пречек на „ослободителите“ како што самите се нарекуваа. Макар што од своите емисари окупаторот имаше информации за антивеликобугарското расположение во Македонија, сепак тој не се надеваше и беше збунет и изненаден од толку ладниот, демонстративен и непријателски пречек.

Бугарскиот окупатор, кој пред бугарскиот народ и странство, со децении, Македонија ја претставуваше за бугарски крај, Македонците за Бугари, а себеси за ослободител, во практиката постапи, се разбира, онака како што постапува секој друг окупатор со окупиран народ. Целиот апарат: воен, полициски, административен и културно-просветен го доведе од

Бугарија. Но, не е ништо чудно што бугарската буржоазија, за сметка на Македонија сакаше да создаде велика Бугарија, зашто тоа ѝ е својствено на секоја буржоазија. Злото е, за жал, во тоа што со овие идеали на бугарската буржоазија се задои и БРП (к), а со тоа и добар дел од бугарскиот народ. Ова недвосмислено го потврди целокупното држење на бугарската војска, на државниот и културно-просветниот апарат, нивниот фанатизам и злосторства што ги вршеше во борбата против ослободителното движење на Македонија. Тоа најуберливо го потврдува фактот што од окупацијата до капитулацијата доброволно поминаа на страната на партизаните, односно на Народноослободителната војска на Македонија само двајца Бугари: Дичо Петров и Горги Манолов. (Другите Бугари, како заробеници, се определија да се борат на страната на партизаните).

Бугарскиот окупатор влезе во Македонија, односно во дел од Вардарска Македонија што беше окупиран од него, со четириесетилјадна војска, четири илјади полицајци и околу шест илјади во административниот, културно-просветниот, пропагандниот, воопшто во целиот државен апарат. Во 1943 година бугарскиот окупатор ја зголеми војската во Македонија уште со една дивизија и уште со две илјади полицајци. Во Западна Македонија во 1941 година италијанската окупаторска војска и полиција имаше околу петнаесет илјади. Така, во 1941 година во Македонија (Вардарскиот дел) на седумнаесет жители или на 0,4 км² паѓаше по еден окупаторски војник и полицаец. Во 1943 година, во Вардарскиот дел на Македонија под бугарска окупација, на 14 жители паѓаше еден бугарски војник и полицаец. Бугарскиот државен и културно-просветен апарат (составен од Бугари) беше поголемиот дел вооружен и служеше како продолжена рака на полицијата. Овде не се вброени Германците.

Бугарскиот окупатор не располагаше само со многубројна војска и полиција, туку со добро вооружена и извежбана војска; неангажирана ни на фронт ни во Бугарија и одморена, со длабоко вадена великобугарска заблуда. Тој не ги бранеше само политичките, воените, економските и сообраќајните центри и градови како што го правеше германскиот и италијанскиот окупа, тор, туку партизаните мораа да водат борба со бугарската војска и полиција за секој село, за секоја чука, за секоја планина и за секоја педа земја, дење и ноќе. Тој не водеше повремени офанзивни што траеја 5, 10, 20 или повеќе дена, какви што водеа Германците или Италијанците. Бугарската војска и полиција водеа перманентна борба против партизанските одреди и бригади и воопшто против ослободителното движење на Македонија. Затоа партизаните мораа да вршат акции и воени операции на територијата под бугарска окупација, пробивајќи се од обрач до обрач низ бугарската војска и без здив. Тешко

можеа првите години да останат постојано на таа територија, особено во зима. И затоа, тие мораа да применуваат тактика на упаѓање однадвор и на широки и постојани маневрирања, задавајќи му на непријателот изненадни и тешки удари со незнатни свои загуби.

Ова што е речено досега овде, во никој случај не значи, дека во Македонија постоеја само објективни тешкотии, и дека немаше никакви субјективни грешки, промашувања и недостатоци. Напротив, и најсвесните сили на Народноослободителната војна и Револуцијата — комунистите, Комунистичката партија, нејзините раководства и воопшто борците — не беа имуни од влијанието на средината и условите во кои живеела и се бореа. Не бевме и ние комунистите сезнајни, и секогаш непогрешливи, грешевме и се учевме на грешките. Не успеавме сите задачи, секогаш и во сите етапи, со еднаков успех да ги решаваме. Постоеја големи тешкотии и дилеми, предавства и заблуди, незнаења и наивности, колебања, препреки, подвалувања и сопки, кои требаше да се согледуваат, совладуваат и надминуваат, за да можат Народноослободителната војна и Револуцијата да чекорат напред до победата.

Размислувања

Авторите на историографијата на Втората светска војна, односно на Народноослободителната војна и Револуцијата, идејно на страната на победата, чувствителни спрема ослободителните, стеснети од политичкиот прагматизам, со мала дистанца, внимателно ги фотографираат настаните, прецизно ги утврдуваат фактите, точно ги набројуваат документите, но не го анализираат дејствувањето на историските и објективните сили и на луѓето. Нема аналитичка методологија и дијалектичка синтеза. А ни најтриумфалните победи не ја ослободуваат историјата од критички осврт кон минатото. Причините за грешките можат да се објаснуваат, но последиците од грешките со тоа не се отстрануваат и оправдуваат. Нема настан, судир, настапување или отстапување, успех или грешка, победи или порази, каде што не се поставува такво прашање.

Може ли да се спомне на пример, како размислување: имаше ли раководството на Македонија (Покраинскиот комитет), пред војната, особено по окупацијата 1941 година и подоцна, јасна национална политичка платформа за целите и задачите на ослободителната борба на македонскиот народ, за цела Македонија? Дали Покраинскиот комитет и Покраинскиот штаб, пред исфрлаувањето на првите партизански одреди, во 1941 или пред излегувањето на партизанските одреди во 1942, доволно ја проучија и правилно одредија организацијата и тактиката на оружената борба според условите во Македонија? Зошто,

на пример, пред испрлувањето на партизанските одреди во 1941 и 1942 година не се формираа партизански бази во Кичевско, Дебарца, Мавровско, Преспа, на Кајмакчалан, на Вичо, на Кожуф, на Пајак, на Круша Планина, на Козјак спрема Србија итн.? Зошто Бирото на Привремениот Покраински комитет и Главниот штаб на Македонија, по одлуката што ја донесе за нивното преместување на терен, во Западна Македонија под италијанска окупација, не се преместија веднаш и оттаму да ја спроведат новата тактика и организација на оружената борба, а не од Скопје, каде што во рок од два месеца од пет члена на Бирото на ПК четворица паднаа в затвор?³⁾

Дали петте оперативни зони го оправдаа своето формирање или место нив требаше да се формираат центри или зони за прилив, прифаќање, обука и формирање нови партизански одреди?

Дали ориентацијата — организирање на партизански одреди во назначените оперативни зони, под бугарска окупација, предвидени со наредбата на Главниот штаб на Македонија број 68 од март 1943 година — беше правилна или погрешна?

Дали постоеја услови Првото заседание на АСНОМ да се свика порано и да се одржи некаде во Македонија во 1943 или во почетокот на 1944 година?

Зошто во Февруарскиот поход, при формирањето политички и воено-оперативни центри за: Западна Македонија, Кумановско и Тиквешко-Гевгелиско, не се формира и четврти центар со локација на Круша Планина (Егејска Македонија), за политичко и воено-оперативно дејствување во Источна Македонија, особено на територијата на Пиринска Македонија? Зошто раководството на Македонија по окупацијата не го постави пред БРП (к) прашањето за вклучување на партизанската организација од Пиринска Македонија во партиската организација од Вардарскиот дел на Македонија и што направи за поврзување со партизанското движење во Пиринска Македонија? Што презеде раководството на Македонија во 1941, 1942, 1943 година и подоцна за да ја запознае македонската емиграција во Бугарија, а особено илинденските револуционери и револуционерите од подоцна, со целите на Народноослободителната војна и Револуцијата на македонскиот народ и за нивното вклучување во таа борба?

³⁾ Бирото на привремениот Покраински комитет на Македонија презеде мерки веднаш по неговото формирање, за организирање префрлувањето на партизанските одреди од територијата под бугарска окупација на територијата во западна Македонија под италијанска окупација и на територијата во егејскиот дел на Македонија. Тоа сметаше дека неговото преместување од Скопје на терен, во западна Македонија (како што беше решено во првите денови на јуни 1942 година) треба да се изврши по префрлувањето на партизанските одреди.

Дали постоеја услови Комунистичката партија на Македонија да се формира порано или во 1941 година? Дали имаше можност формирањето на Комунистичката партија на Македонија и изборот на ЦК КПМ во март 1943 година да се изврши на конгрес или партиска конференција, и какво значење би имало ова за развитокот на востанието во Македонија и за раководната улога на ЦК КПМ?

Дали ПК односно ЦК на Комунистичката партија на Македонија презеде соодветни мерки за правилно согледување на македонското прашање од страна на Комунистичката партија на Грција и на БРП (к) и за поврзување на борбата од трите дела на Македонија?

Дали балканските комунистички партии, работничките и социјалистичките, доволно ги искористија условите во Втората светска војна за отстранување причините што кај балканските народи, во минатото, создаваа раздор, судири, војни и омраза, а за отворање пат кон нивното слободно, сестрано, искрено и трајно зближување? итн.

Историјата не смее да ги затвора очите пред светлината на минатото, зашто така останува слепа за сегашноста и иднината. Критичкиот осврт за дејствувањето на актерите во настаните од Народноослободителната војна и Револуцијата, не го намалува нивниот придонес и нивната историска улога и заслуга, напротив, тој ги открива тешкотиите и напорите со кои тие како луѓе морале да се борат и да ги совладуваат. Критичката анализа не е потреба за да се осуди минатото, туку, согледувајќи ги успесите и грешките, победите и поразите во минатото, за да се види неговата величина и да се согледа патоказот на иднината.

Кога се имаат предвид вкупните напори и постигања, од првата пушка и акција, преку првите партизански одреди, до создавањето македонска војска и држава, до дигање на целиот народ и народностите на востание и до победа на Револуцијата, толаш малку е да се каже дека се постигнати големи успеси, голем досег на Ослободителната војна и Револуцијата. Тоа е неспоредливо повеќе: најхрабро достигнување на една вековно пластена волја, незадржлив излив на една потискана сила; тоа е енергија којашто произлезе од долготрајните ропства, маки, борби и жртви; тоа е оној историски скок и пресвртница каков што се прави ретко, можеби само неколку пати во историјата на еден народ.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

— „Прилеп и Прилепско низ историјата“, кн. 2, изд. Прилеп 1972 год., с. 140—142, 144—146, 157—199, 168—174.

— Христо Андоновски, Македонија под Грција во борбата против фашизмот (1940—1944), Скопје 1968 год., с. 52—61.

— Д-р Владо Ивановски, За почетокот на востанието во Македонија. Симпозиум „Развојот и карактеристиките на Народноослободителната војна и Револуцијата во Македонија“, Скопје, 8—9 декември 1971 год., с. 120—131.

— Хронологија на настаните од Народноослободителното, напредното работничко и народноослободителното револуционерно движење (1900—1945), кн. 2, изд. Историски архив Скопје, Скопје 1971 год., с. 44, 49—53, 56, 57, 60.

— Преглед Народноослободилачког рата у Македонији (1941—1944), Београд 1940, с. 567.

— Делбите на Македонија, Скопје 1972, с. 113, 14.

Митре Инадески, Хронологија на Скопје (1939—1945), Скопје 1974, изд. Архив на Скопје, с. 51, 53, 55, 57, 60, 61, 66 и 69.

— Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату Југословенских народа — Војноисториски институт Југословенске Народне армије, изд. 1952, Београд, с. 217, наредба бр. 68. Т. VII книга.

— Димитар Митрев — Развојот на Партизанското движење во Пиринска Македонија — Симпозиум „Развојот и карактеристиките на Народноослободителната војна и на Револуцијата во Македонија“ — Скопје, 9—10 декември 1971 година; с. 141—142.

— Хронологија на Народноослободителната борба во пиринскиот дел на Македонија (1941—1944), септември 1973, Скопје, с. 6, 7, 8.

— Хронологија на Народноослободителната борба во Егејска Македонија 1941—1945 — Скопје, април 1971, с. 11.